

DELOVANJA V SREDIŠČU BALKANA

Povzetek: Članek je učinek antropološkega terenskega dela v vaseh na severu Črne gore, saj je nastajal med izvajanjem opazovanja z udeležbo. Analitični pristop temelji na izjavah kot dogodkih, ki vodijo pripoved in teorijo. Metoda je delovanje, ki ustvarja teorijo. Produkcija, razdelitev in potrošnja hrane vpeljeta pripoved v institucijo rodu, kjer delujejo akterji v sorodstvenih odnosih. Nasledniki rodu so v položaju pasivnosti, ko hrano sprejemajo, tujci v razliko od naroda pa hrano zavračajo. Hrana potuje do tujih gostov, ki jo vzpostavijo kot tradicijo Balkana, ter do hišnih gostov, ki vzpostavijo dom kot njegov center. Hrana je kot vednost vpeta v politične odnose, država je določena kot proizvajalka naroda, institucija političnih strank pa nadomešča državo. Volitve kot dogodek pokažejo na kratek stik v sorodstvenih in političnih odnosih: mogoče ga je misliti kot balkanizacijo sorodstvenega atoma ali kot prehod k vzpostavitvi individualistične družbe.

Ključne besede: Zvezna republika Jugoslavija, Črna gora, Balkan, antropologija, terensko delo, delovanje, sorodstvo, politika, prostor izjav.

Strategija

Besedilo je nastalo v času antropološkega terenskega dela v Republiki Črni gori¹, na meji med Virkom in Poščenjskim krajem, vasema v občini Žabljak na severu republike. Umeščeno je med trenutke soočenja s proučevanimi posamezniki iz omenjenih vasi, v odnose dialoga. Odločitev za umestitev besedila v čas izvajanja opazovanja z udeležbo je eksperimentalna strategija delovanja:

1. Strategija prepreči, da bi se pozornost ujela v linearnost časa, vzdolž katere terensko delo poteka, saj čas terenskega dela nima določene meje. Zapiski s terena, ki predstavljajo osnovni material za znanstveno obravnavo določene teme, so dobesedno v nastajanju. Datumsko razvrščeni popis dogajanj še ni zgodovina povedanega in slišanega, ki zahteva razvrščanje dogodkov v tematske okvire (sorodstvo, politika, odnosi med spoloma itn). Analiza sloni na trenutku kot osnovni celici raziskave, na trenutnemu zdaj, ki deluje. Dogodki odprejo prostor kratkotrajne časovnosti, znotraj katere ni bojzani po pozabljanju.

* Mag. Jana Urh, mlada raziskovalka na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

¹ S pomočjo prenosnega računalnika, ki shranjuje zapiske s terena skupaj z literaturo in referencami.

2. Strategija dopušča, da pozornost uvidi simultanost dogodka v kratkotrajni časovnosti. Antropolog tako zaide na področje, ki ga še ni mogoče zvesti na strukturalno logiko, ki še ne podlega železnemu prijemu binarnih diferencialnih opozicij in se tako upira razumevanju. To je "kontingenca onkraj transparentne matrice (Dolar, 2001: 237)".

3. Strategija v spoznavno polje prepusti izjave kot dogodke. Vsaka izjava/dogodek vzpostavi svoj korelativni prostor, ki ga Foucault imenuje referencialno. Referencialno izjave "formira mesto, pogoj, polje nastopa, instanco diferenciacije individuov ali objektov, stanj stvari in relacij, ki jih vzpostavi sama izjava (Foucault, 2001/1969: 99)". Izjava kot dogodek ni tisto, kar se dogodi, temveč kar odpre možnost pripovedi in teorije.

S strategijo upravlja namera, katere cilj je delovanje in ustvarjanje specifične politike vednosti. Politika ustvarja in deluje s konkretnim drugim.² Na terenu antropolog vedno srečuje ljudi s specifičnimi osebnimi zgodovinami in fluidnimi identitetami, ki so dejavne. Če opazuje delovanja konkretnih ljudi in ob tem spremljivost njihovih identitet, potem mora v svojo analizo vključiti človeško spontanost.³ Na ta način terenec prepreči lastni mentalni strukturi, da bi zapadla v logiko splošnosti in ustvarila univerzalnega pripadnika določenega naroda, etnije, skupnosti, kulture. Ko odpre vrata spontanosti, omogoči ljudem, da vstopijo na mesto univerzalnega človeka v območju teoretske pozornosti. Lahko opravi z nastavki splošnosti in tako omogoči nepredvidljivosti partikularnega, da se izrazi med terenskim delom.

Strategija konkretnim drugim vseeno ne prizanaša. Odvzame jim izjave in pomene, kjer domuje njihova drugačnost, ter jih umesti v "prazno mesto, ki ga lahko dejansko zapolnjujejo različni individui (Foucault, 2001/1969: 103)". Pomembnost izjav je določena z dogodkom, ne z nosilcem izjave. Dialog s konkretnimi drugimi zato ne vzpostavlja ponovne prisotnosti domačinov v etnografskem tekstu, ki naj bi preprečila odtujitev njihovega dela od končnega izdelka. Nasprotno, odnos dialoga predpostavlja tudi fizično odsotnost sogovornika, ki pa je seveda toliko bolj navzoč kot nasilni pritisk in učinek na jezik, pomen in teorijo (prim. Feldman, 1991).

Tovrstna smrt človeka⁴ ni vojna napoved antropologiji kot disciplini, temveč namerna ukinitvev antropologije kot specifične vednosti. Ker nova politika vednosti ne priznava konstrukcije drugačnega, umika pogled s sveta hegemonskih označevalcev. Počisti teoretsko območje in tako dovoli, da v prazen prostor vstopijo naključni govorci, vsi enako (ne)pomembni. Med trenutki njihovega izjavljanja

² *Konkretne/ga druge/ga je kot enega izmed temeljev svoje politične etike predstavila Seyla Benhabib (1992).*

³ *Hannah Arendt (1996/1958) je obravnavala spontanost kot obliko političnega delovanja. V svoji analizi in poskusu rehabilitacije političnega je človeško spontanost zoperstavila utvari o vsemogočnosti človeka z veliko začetnico. Pogled na Človeka povzroči, da ljudje postanejo odvečni in dobesedno padejo eden v drugega, saj že sama možnost za njihovo delovanje izgine (prim. Jalušič, 1996: xxxii-xl).*

⁴ *Fraza o smrti človeka je pripisana Michelu Foucaultu (1971). To pomeni, da v "antropološkem" izjavnem polju- po neizproslem boju- umreta tako Drugi kot Antropolog.*

zamre glas konstruiranega "Drugega", ki je doslej v antropoloških tekstih dominanten z veliko začetnico⁵.

Metoda

V območju nove politike vednosti se klasična antropološka metoda "neposrednega opazovanja z udeležbo" preobrazi v delovanje, ki ustvarja teorijo. Izvajanje antropologije je sosednje praks, teorija pa je učinek praks v danih okoliščinah. Ker so prakse vedno relacijske, mora biti teorija prepoznana kot učinek tovrstnih relacij. Opredelitev metode kot delovanja in teorije kot učinka velja za vsako posamezno terensko delo, kjerkoli med ljudmi na obličju Zemlje.

Metoda opusti prizadevanje za antropologovo prevzemanje "domačinskega" zornega kota. Ko se terenec "udomači", naj bi mu prej bizarni segmenti kulture domačinov postali smiselni, razumljivi in razložljivi. Zahteva po udomačitvi je zgrajena na predpostavki, da je njihova tujost/naša domačnost vgrajena v antropologovo vednost, da je bizarnost/normalnost tista dvojnost, na kateri je potrebno graditi, če naj bo predstavitev terena verodostojna. Izkaže se, da je na terenu bizarna in nerazumljiva predvsem nujna delitev vsakodnevnosti na (objektivno) opazovanje in (subjektivno) udeležbo, kateri sledi (znanstveno) dokumentiranje konkretne evidence, risanje preglednih tabel, preliminarno skiciranje rezultatov in kar je še podobnih zahtev za idealni potek metode terenskega dela.⁶ Objektivnost pri opazovanju je terenu vsiljena, rojena je v konstrukciji teksta. Subjektivnost pri udeležbi na terenu ni domena avtorja zapiskov, pač pa obveščevalcev, ki postopoma gradijo antropologovo subjektivnost. Edino razumljiva zahteva v oksimoronu opazovanja z udeležbo je neposrednost - biti tu, med temi obveščevalci.

Tukaj, med konkretnimi drugimi, se prostor za opazovanje najprej napolni z glasovi in podobami, ki niso znaki in ne simboli. Oko je tisto, ki priključuje v spomin. Življenje poteka znotraj vizualne paradigme. "Slušaj kako se čuje varenika*." Izjava obveščevalke v trenutku vzpostavi relacije, ki opazovalca naptijo k določeni referenci. Najprej je tu hrana kot sestavina, ki je užitna. Določeno je čutilo, ki naj prepozna hrano. Izjava je dogodek, ki ga je kot takega mogoče prepoznati šele ob vključitvi čutil, ki so potrebna za prikaz stanja določene stvari. Udeležiti se dogodka pomeni aktivno delovati v prostoru, kjer metonimična premestitev ne dovoli čutilom, da bi delovala kot ločeni zaznavni organi. Če opazovalec želi slišati, kako mleko diši, se pač ne more zadovoljiti s splošno razlago glagola čuti, ki naj bi pre-

⁵ *Drugi kot Drugi (The Other)* je vzpostavljen v Fabianovih (1983) tekstih *Time and the Other*; Lila Abu-Lughod (1991) med svojim napadom na koncept kulture raziskuje odnos do Drugega, pri tem pa povzema ugotavljanja Marilyn Strathern (1988, 1995). Avtorica Todorova (1999/1997) v knjigi *Imaginarni Balkan drugega obravnava v okviru ontologije drugosti in "splošne krize reprezentacije"* (prim. Todorova 1999: 26), na naslednjih straneh pa je drugi že eksplicitno označen z veliko začetnico (ibid: 27-29). Za avtorje antropoloških tekstov, ki povzemajo spoznanja Edwarda Saída (1987) ali avtorjev *Writing Culture* (1986), je *the Other* že uveljavljeni označevalec v območju kritike antropološke reprezentacije (prim. Sax 1998).

⁶ *Idealni model za potek terenskega dela, kot ga je orisal Malinowski, po Godini (1998: 269-272).*

**varenika*= sveže mleko, takoj po molži

vzel posamezen pomen v različnih situacijah. Niti ne more subjektivno oceniti, da je tovrsten po-sluh le drugi izraz za zaznavo kot kodirano pozornost. Subjektivnost je vedno shranjena v spominu, še posebej pa to velja za čutilni spomin. Ko je spomin enega čutila shranjen v drugem čutilu (prim. Seremetakis, 1994: 27-29), je mogoče govoriti o pomenu poslušanja varenike, a zgolj v prostoru kratkotrajne časovnosti, saj spomin ne pozna akumulacije. Pomen je shranjen v "korelativnem prostoru (Foucault, 2001/1969: 99)", v tistem referencialnem, ki ga je odprla sama izjava. Izjava povzroči, da aktivni udeleženec in pasivni opazovalec v določenem trenutku padeta eden v drugega, saj poslušanje ne more biti pasivno: vezano je na aktivno delovanje sogovornikov v dialogu ali imaginarnih pričevalcev v prostoru. Praksa poslušanja mleka antropologu ne omogoči ekskluzivnega vpogleda v bistvo domačinske vednosti, prav gotovo pa mu ne zagotovi "udomačitve" v tujem kulturnem okolju. Terenec si s tovrstno iniciacijo zgolj pridobi nov položaj, iz kate-rega lahko deluje in misli. Vsak položaj je specifičen položaj z ozirom na konkretne druge.

Aktivacija tišine, ki svežemu mleku pripiše specifično vonjavo v prostoru in času, je že lahko delovanje, ki ustvarja teorijo. Vsako delovanje, ki ga v tem trenutku in prostoru odprejo izjave, je poslušanje stanja svari in pridobivanje specifičnih položajev za delovanje glede na specifične konkretne druge. "Ne čujem dobro..., ali želim da vam odgovorim na ono što tražite,⁷" zatrjuje obveščevalec na televizijskem ekranu. Zanj odgovarja aktivna poslušalka v dialogu. "Jadni Slobodane, hajduče, natjerali te u Haag, prodali te ko kravu, a ti sjediš slobodno ko u svojoj kući... i jebat češ jim oca, svima!" Spis mora vsaj nakazati, zakaj nekatere izjave - v nepregledni množici bogastva terenskih vtisov - nastopijo na svojem mestu, in v čem so izključevalne za vse druge in zato zmeraj redke (prim. Foucault, 2001/1969). Zato se mora usmeriti na odprti prostor, ki ga izjave odprejo, na delovanja akterjev, ki so aktivni/pasivni ustvarjalci v tem prostoru, na relacije, ki so tu potrjene, ponovljene ali zanikane. Sledimo torej odprtemu prostoru svežega mleka.

Delovanja, ki ustvarjajo teorijo

Varenika je snov, iz katere obveščevalke vsakodnevno izdelujejo mlečne izdelke. Pred obdelavo jo je potrebno očistiti vseh substanc, ki zaidejo vanjo na poti od hleva do kuće (doma). Predvsem so to na kravjih vimenih viseči ostanki iztrebkov (govno) in krme, navadno koruze (kukuruza). Ko žena (ženska) vstopi v svoj dom, vareniko očisti s prsti, še prej pa umije svoje roke in preobleče telo. Vonj obleke iz hleva je treba v domu pregnati, če naj bodo mlečni izdelki primerni za zaužitje. Vonj je otipljiv; vsaka vonjava formira sebi lastno zgradbo in površino. Vsakodnevno dvakratno preoblačenje, ki starejši obveščevalki povzroča nemalo preglavic, je nujno, da varenika pridobi status očiščene snovi, iz katere je mogoče

⁷ Slobodan Milošević na televizijskem posnetku, predvajanem v Haagu, posredovanem na mejo med Pošćenskim krajem in Virkom, odgovarja množici v Beogradu.

zgraditi vsebino - užitno hrano.⁸ Gre za dnevni obred očiščenja, ki žensko telo prilagodi in preobrazi v proizvajalca hrane s primernim okusom in vonjem.

Čeprav "nema boljšega od varenike za ljude na čitavoji zemlji okrogloj", jo je nesmiselno shranjevati ali dodajati jutranji kavi. Ko jo žena prečiščeno preobrazi v kiselo mlijeko, kajmak ali sir, pridobi trdnost. Vstopi v polje zunanjosti in postane hrana, objekt v matrici družbenih odnosov. Pridruži se drugim prehrabnim izdelkom, shranjenim v kredenci, ki čakajo na razkritje: v prostoru doma, vasi in sveta. Shranitev hrane pomeni odlog takojšnjega zaužitja, ki je pogoj za distribucijo. Ženske pripravijo, shranijo in razdelijo hrano, šele kasneje jo zaužijejo same. Hrana je za druge. V domu poročena ženska (domačica) ne je skupaj z družino ali gosti: med jedjo streže (dvori ali služi). Tovrstni položaj je pridobila s poročnim obredom; poroka je na tem mestu (zgolj) dogodek, ki odpre možnost agentki, da med vsakodnevni obredi hranjenja deluje na specifičen način. Mladoporočenka stoji in streže, medtem ko moški jedo. "Mlada stoji i dvori dok ljudi ručaju." Na tem mestu ženska nastopi, da nahrani moške. Aktivnost hranjenja nekoga drugega je uspešna samo, če je vzpostavljen nadzor nad distribucijo izdelkov in hrane, ki je na mizi. Ženske ne jedo skupaj s pomembnimi drugimi, zato lahko distribucijo in potrošnjo izdelkov med njimi nadzorujejo. Pomembni drugi, ki jih nadzorujejo, so raznoliki.

Najprej so tu nasledniki rodu - sinovi. V vaseh Virak in Poščenski kraj je bolj zaželeno muško kot žensko dijete, saj se rodi dedič rodu: družinskega imena in lastnine.⁹ Rod je institucija prisile, ki zahteva odnose, kolektivna delovanja in specifične akterje. Je sistem, ki prepreči vdor tujega v domače, ki je biološka družina¹⁰ (porodica) in rodbina, bratstvo (družine bratov). Sistem obstaja, ker se "korijena ne seče. Ne može- valjda - neki stranac da ulazi u porodicu!" Red institucije in ne red individualizacije opredeljuje "možnost reinskripcije in transkripcije" posameznih izjav (Foucault, 2001/1969: 112). Institucija zato pogojuje delovanja vseh akterjev. Kot sistem je tu od vekomaj, "danas pa do vjeka", izvora mu nihče ne more določiti, zato tudi nihče ne more posebiti izvora, pripisati avtorstvo tej ali oni kategoriji oseb, ki naj bi sistem ustvarjale. Akter kot vzrok je lahko samo vzrok za delovanje drugega akterja, ne more pa biti konceptualiziran kot vzrok za obstoj sistema kot takega (prim. Strathern, 1988: 323-325). Rodu kot instituciji prisile avtorstvo ni pripisano, zato spola novorojenega otroka ne gre tolmačiti kot vloge, ki je konkretnemu posamezniku vsiljena od nekoga drugega.¹¹ Prevod človekove

⁸ Za zgraditev kajmaka, imenovanega tudi skorup, so potrebni specifični postopki ("Kajmak se skine sa varenike, koja se prekuva i stoji čitav dan i noć. Kada skineš kajmak, ukiseliš mlijeko. Ako je vrijeme toplo, vareniku prekuvaš i odma' ukiseliš.") Trdi sir, "zvani prljo, siri se, da prekuvaš vareniko, razliješ i onda stoji 48 sati". Mastni sir zahteva jutranjo vareniko, ki ji dodaš sirilo.

⁹ "To je bruka, ako sudski tražiš svoju oćevinu!" Obveščevalke v intervjujih (7) zatrjujejo, da ne poznajo primera, ko bi hči dedovala lastnino po očetu, saj je to "družbena" sramota. Zakonsko so sicer do dedovanja opravičene, a se odrečejo svojega dela v korist brata(ov). Navadno oče družine tudi razdeli posest (npr. novo zgrajeno hišo) po načelu pravičnosti med sinove, ki v njej živijo, hčeram pa ne dodeli ničesar.

¹⁰ Biološka družina je na tem mestu "sorodstveni atom" v redu institucije, ki opredeljuje možnost alokacije izjav.

¹¹ Nekdo drugi je v vrednostnem sistemu, ki temelji na asimetrični spolni dihotomiji, vedno moški spol, ki vsiljuje vlogo ženskemu spolu. Produkcija, lastništvo in obvladovanje institucij tako lahko predstavljajo neizčrpen vir vprašanj o patriarhatu kot "oblasti očeta", ki določa in podreja ženska telesa. Aktivni "izdelovalci" institucionalnih norm in praks silijo ženske, da pasivno "konzumirajo" njihove izdelke (prim. Strathern, 1988).

biološkosti v družbenost je prisila, ki velja za vse. Otrok ženskega spola v skladu z institucijo odide od doma že ob rojstvu, saj prevzame družinsko ime soproga in z rojstvom sina nadaljuje rod zunanjega, tujega sveta. Ko se rodi deklica, se je "rodila tuda kuča" (tuja hiša). Če se rodijo izključno ženska telesa, se "osuši grana", veja družinskega drevesa se ne nadaljuje, rojstvo deklice ne aktivira sorodstvenih odnosov, zato ni konceptualizirano kot dogodek, temveč zgolj kot učinek. Ko se rodi moški, je čas za čestitku, praznovanje, ki spontano privabi v hišo vse sorodnike in prijatelje iz bližnje in daljne okolice. Tisti, ki prinese novico o rojstvu sina, uhvati muštuluk, ujame darilo za sebe, ki mu ga mora izplačati praznovalec. Pred vstopom v hišo je dogodek ovekovečen s streljanjem iz pušk v zrak. Čestitati velja očetu ali dedu (in vsem nadaljnjim pra-dedom, če bi še živeli) za nadaljevanje rodu. Ko se rodi deklica, čestitka ni primerna, saj je učinek "ne-dogodka" preprečil praznovanje dogodka. Že pripravljenim praznovalcem iz bližnje in daljne okolice je zato "žao" očeta rojene deklice, še posebej če že v preteklosti "nije gadao u puno", torej žena ni rodila sinov.¹² Deklica, ki nima bratov, se bo imenovala mirazuša v nasprotju s sinovi, ki bodo naslednici.

Otrok moškega spola ostane, njegova žena pa z rojstvom sina cikel nadaljuje. Pod pogojem, da je dom dovolj velik za vse, naj bi sinovi živeli v rojstni hiši svojih staršev, skupaj s svojimi soprogi in otroci¹³. Hčere naj bi se tako po poroki odselile na dom soprogovih staršev (svekrve in svekra) in postale snahe. Seveda se sinovi tudi odselijo. A v sinovem domu njegov oče še vedno lahko sprejema goste, deluje kot domačin, gospodar hiše.¹⁴ Sinovi, ko prihajajo v hišo matere in očeta, vedno prihajajo v dom, in ne v tujo hišo. V primeru, da se sinovi odselijo v bližnja mesta, prihajajo domov pogosteje kot tisti, ki živijo v oddaljenih krajih.

Ob prihodu domov sinove dočaka prijem (sprejem): mati na mizo položi vse pridelane proizvode, ki so na razpolago. Preobraženi vareniki - mlečnim izdelkom je tu ob bok postavljeno meso, ki je produkt moškega dela, saj je skrb za zrejo govedo (ali ovac) pripuščena njim. Tako kot mati, ki vsakodnevno spreminja vareniko v očiščeno vsebino, tudi oče z oskrbovanjem in vzrejo govedo iz dneva v dan deluje kot proizvajalec hrane. A šele ob sprejemu potomcev sta mati in oče kot proizvajalca hrane tudi prepoznana: proizvedena hrana takrat aktivira starša kot enakopravna agenta v konstelaciji odnosov in določi vzroke za njuno delovanje. Sprejem je zato dogodek. Sinovi, ki hrano sprejemajo, so med vnašanjem hrane v svoja telesa v položaju pasivnosti, kot objekti so ujeti v vse predhodne in pričakovane sorodstvene odnose; v tem trenutku so v tistem položaju zato, da igrajo vlogo vzroka za delovanje staršev. Hranjenje "vpelje zahtevo agenta nad tistimi, ki zgolj vpisujejo njegova delovanja (Strathern, 1988: 290)". Moški so tako izpostavljeni specifičnemu nadzoru: domačo hrano lahko jedo izključno kot sinovi, kot "objek-

¹² Seveda praznovanci žalujejo tudi za samim obredom praznovanja, ki prepreči veseljačenje.

¹³ V Virku se je, kot poročajo obveščevalke, nedavno dogodilo prvič, da je nevesta zavrnila naselitev v hiši soprogovih staršev, potem ko je rodila sina, čeprav je bilo prostora dovolj.

¹⁴ Nedavni obisk sina v Nikšiću je pokazal, da oče sprejema goste v sinovi hiši tudi v primeru, da je sam domovanje obiskal prvič po dolgih letih, potem ko ga je zgradil. Tu se nam (spet) kar vsiljuje Levi-Straussova (1996/1950) analiza sorodstvenih odnosov. Če potomstvo in mesto naselite družine sledita istemu principu, gre za t.i. harmonični režim menjave (žensk med skupinami moških). Žal smo že predaleč od tovrstne strukture za vstop vanjo.

tivirana oblika odnosov (ibid. 294)¹⁵. Pod vprašajem je lahko celo hranjenje kot nujnost za preživetje specifične osebe: v tovrstni obliki nadzora ne gre za preživetje posameznika, v katerega je hrana položena, gre za preživetja (izumrtje) specifičnih sorodstvenih odnosov oziroma institucije rodu.

Sinovi, ki prihajajo domov, odhajajo s telesi, polnimi hrane. V tej družini med Virkom in Poščenskim krajem prihajajo tudi po mlečne izdelke, ki jih kasneje predajo soprogam, da prehranijo lastne otroke. Vsi skupaj, ne pozabimo, živijo v domovanjih, v katerih sinov oče lahko prevzema položaj domačina. S predano vareniko se sinovi spominjajo sebe kot osebe, določene z dogodkom prijema. V tem kontekstu sin kot posameznik ni "celostna oseba"¹⁵; individualnost je učinek vpisa starševskih delovanj. Red institucije (rodu) vpelje subjekta kot učinek, nad katerim se vrši nadzor. Hči, rojena v ne-dogodku, tovrstnemu nadzoru uteče, saj se med trenutki prijema ne znajde v položaju pasivnosti: med hranjenjem drugih se umakne, služi in nadzira, pa naj bo to na domu svojega očeta, ko začasno prevzame položaj svoje matere, ali pa v rodu, ki ga je osnovala s soprogom. Ker je v instituciji rodu rojena kot pogrešljiva, kot hči lahko proizvede svoj lastni učinek, ne more pa nastopiti kot objekt, torej vzrok za delovanje drugega akterja, ki tako postane agent. "Ljudi su naši a žene državne," na tem mestu izjavi obveščevalec. Šele z rojstvom otroka (moškega ali ženskega spola) žena vstopi v položaj, kjer lahko proizvaja lastno potrošnjo: "Bila sam hrana za djecu: ko onaj električni kabal ili ko žirafa. Sve sam bacala iz grudi, njima." Če rodi sina, je "ljep, ljepotan, jer sam ga dojila naopako!" Sin je dobesedno proizvod njenega telesa, a hkrati tudi objekt, ki je z njo v specifičnem sorodstvenem odnosu, in zato drugačen od nje. Rojstvo sina je zato dogodek, ki odpre možnost materi kot akterju, da nastopa v specifičnih položajih (pasivnosti/aktivnosti) glede na konkretne druge. Hči do določene mere ponovi njen lastni položaj znotraj institucije prisile, zato je njun odnos neviden, skrit instituciji. V primeru, da ženska ni poročena, nima sinov in potomcev, je institucija prisile ne zagradi.

Pred neporočeno žensko brez sinov se ustavi tudi teorija, saj se je uspešno izognila vsem dogodkom/izjavam. Razen ene: "Ljudi su naši a žene državne."

Vse ženske so v prostoru, ki ga odpre izjava, pogrešljive. "Ne-poročena ženska brez sinov" ni določena glede na abstraktno kategorijo "poročena ženska s sinovi". Ne-poročena ženska ni osvobojena vseh položajev pasivnosti v odnosih v nasprotju od naslednikov rodu. Ni družbeno mrtva, saj lahko proizvaja mlečne izdelke ali meso, razširja svoje proizvode, deluje in vstopa v odnose. Akterji so tisti, ki delujejo, in ne institucija sama po sebi. Povzemajo različne položaje agentov v odnosih.

¹⁵ Sin ni "celostna oseba" v strukturi "individualističnih družb", kot jih določi Močnik (1996: 302), v kateri je konstitutivna opozicija: atomiziran, "svoboden in enakovreden posameznik" / celota, družba. Strathern (1988) logiko "celostne osebe" bere kot zahtevo Zahoda, po kateri mora posameznik doseči stanje "oddvojenosti" v (sorodstvenih) odnosih, da je lahko prepoznan kot "celosten".

A šele delovanja neporočenih žensk brez sinov¹⁶ razodenejo slepi teoriji, da so sorodstveni odnosi samo eden od tipov družbenosti, oblik delovanja, ki jih je moč opazovati v vaseh pod Durmitorjem. V nasprotnem primeru bi bile vse ženske brez potomstva nezmožne kakršnegakoli vstopanja v odnose, družbeno mrtve v smislu, da ne morejo zastaviti svojih proizvodov in tvegati proizvedenih učinkov. Ali pa bi bile edine sposobne svobodnega, avtonomnega delovanja brez nadzora, "celostne osebe". V vsakem primeru proizvod nečesa: institucije, abstraktne kategorije ljudi, družboslovne teorije ali antropološke analize. S spoznanjem, da posameznik/ca ni nujno "celostna oseba", ki deluje, pač pa so pod Durmitorjem lahko "družbeni odnosi mišljeni kot predpogoj za delovanje, in ne enostavno rezultat delovanja številnih posameznikov (ibid. 321)", pa se teorija lahko usmeri na vzporedna območja družbenosti, kjer tako moški kot ženske kot akterji delujejo, torej kot agentje pridobivajo specifične položaje (aktivnosti ali pasivnosti) glede na specifične konkretne druge. Obstoj in delovanja ne-poročenih žensk brez sinov obenem pokažejo na nezmožnost katerekoli sfere družbenih praks, da totalizira družbo (prim. Feldman, 1991), na preprosto dejstvo, da je družba - tako kot teorija - vedno nedovršen projekt. Izjava "ljudi su naši a žene državne" zruši strukturo in odpre vzporedna "mesta, pogoje in polja nastopa, instanco diferenciacije individuihov ali objektov, stanj stvari in relacij (Foucault, 2001/1969: 99)" ter nove možnosti pripovedovanja.

Še vedno sledimo vareniki kot preobraženi hrani: proizvodnja, distribucija in potrošnja hrane se nam kažejo kot produkcija/konzumacija različnih tipov družbenosti in vednosti. Konec koncev, kot pravi obveščevalka, "ovaj narod izjede sve", zato se tudi ne odpelje - kot vsi civilizirani narodi - na počitnice v tujino. Narod so tisti konkretni drugi, zbrani v kolektivu, s katerimi obveščevalka vstopa v odnose, tisti, ki so z njo v aktivnem ali pasivnem položaju glede na obliko delovanja, tip družbenosti, proizvodnjo hrane. Tujina, v nasprotju z narodom, ne vstopa v družbene odnose z obveščevalko in v tem smislu ne deluje. Tujina je imaginarno, ki ob pomoči tehničnih sredstev (televizije, tiskanih medijev) v domovih postane reprezentacija¹⁷, tujci pa objekti, ki v družbenem prostoru ne nastopajo kot aktivni ali pasivni udeleženci v odnosih. Ker reprezentacije ne delujejo same za sebe, ne proizvajajo lastnih učinkov, temveč jih je moč prepoznati po učinkih na delovanje naroda samega, po izjavnih mestih v polju imaginarnega. Izmišljanje tujcev je lahko samo družbeno specifično, umeščeno v že prepoznavna delovanja in odnose. "Karladelpont"¹⁸ je kučka. Da nije žena no čovjek mi bi bili prosti," pravi obveš-

¹⁶ Vsako terensko delo nujno prinese srečanja s posamezniki, ki naj bi delovali iz položajev "izven sistema". Nekatera antropološka poročila jih povežejo s tako imenovanimi marginalnimi diskurzi, institucijami in izkušnjami (prim. Tsing, 1993), ki se borijo proti hegemonским diskurzom (vednosti in oblasti). Njihove "subverzivne" prakse lahko postanejo celo središče analize. Dialogi z dvema neporočenima ženama na našem terenu izvajajo pritisk in se bojujejo ravno proti tovrstnim analizam in teoretičnim zaključkom; zato morata najti mesto zgolj v prostoru za opombe: prva gospa je novinarka lokalnega časopisa, druga pa direktorica podjetja. V tem smislu "marginalci" tukaj, na tem terenu, ne obstajajo.

¹⁷ Tu se navezujemo na Andersonovo (1991/1983) idejo o imaginarnih skupnostih, ki so narodi. Teren nas uči, da moramo vpeljati tujino kot tisto zamišljeno skupnost, ki narekuje delovanje narodu.

¹⁸ Carla del Ponte, glavna tožilka Mednarodnega sodišča za vojne zločine na tleh nekdanje Jugoslavije.

čevalka. Trenutno je tujina Zapad (Zahod), tujci pa pomembni drugi, ki nikoli ne vstopijo v hišo, da bi se nasitili hrane, saj nesramno odklanjajo vsakršno možnost, da bi zavzeli aktivne/pasivne položaje v družbenosti, da bi delovali. Zato je "Solana¹⁹ pizda, no ne samo pizda, no ona stara pizda, što nije ni za šta!" Njihovo delovanje jim je zato nasilno pripisano. "Siromašni smo mi ko vrag, a nas je zatruvao Zapad i političari sada hvataju muštuluk. Zapad obečava, pa opet nova naredba - to vidim ja šašava a ljudi pametni da ne vide: mi smo tureni na lomaču! Ovo ne valja ništa, ovo će doći do krepače." Dialog s tujci poteka v območju, kjer produkcija domačinske hrane ali vednosti ne proizvede pričakovanih delovanj in učinkov: proizvedene hrane nihče noče zaužiti, jedcev ni mogoče nadzorovati, poleg tega pa njihovi spoli kršijo institucionalna vpisovanja aktivnega/pasivnega udeleženca v odnosih.

Nekateri mlečni izdelki vseeno najdejo pot do skritih jedcev iz tujine, ki izdelke zaužijejo po prodaji na prostem trgu. Navadno so to hotelski gostje v bližnjem turističnem središču Žabljak. Hrana, ki potuje po njihovih telesih, je očiščena pomenov, saj ni zaužita v prostoru doma. Njena vsebina ne nosi spominov o aktivnem delovanju, postane del materialnega sveta, ki je ustvarjen po načelu arbitrarnosti. Njen okus, vonj in oblika lahko zgolj sodelujejo pri konstitutivni iznajdbi tradicije; postanejo originalna domača hrana. Original je zgrajen ob vsakem obedu na terasi turističnega objekta, udeleženci obreda pa mu pripisujejo poljubne označevalce. Balkansko originalno jelo si tako zasluži oznako dobrega ali slabega, z različnimi variacijami obeh arhe/stereo/tipov. Za vstop v tovrstno označevalno polje je potrebno plačati ceno, v spet poljubnem menjalnem sredstvu. Trenutno je v veljavi "novo govno", ki označuje valuto evropskega Zahoda. Sir, kajmak in kiselo mlijeko so sicer zaužiti in prebavljeni, a brez nadzora, zato je končnemu produktu tovrstnih menjav pripisan edino primeren označevalec.

Potrošniki domačih prehrabnih izdelkov, katere je moč ne samo nadzorovati, pač pa tudi narekovati njihova vedenja, so hišni gostje. V nasprotju od skritih jedcev iz hotela, ki nikoli ne prestopijo praga kuće, ali tujcev, ki hrano odklanjajo, so gostje vanjo povabljeni in nujno dostojno primljeni (sprejeti). Vsak gost, ki vstopi v hišo prvokrat, naj bi s seboj prinesel darilo. Običajno prinese kavo ali rakijo (žgano pijačo), proizvoda, ki sta nepogrešljiva pri sprejemu gostov. Ponudba, na katero naleti, pa je vedno večja od darila. Količina, kakovost in raznolikost ponujene hrane je pogoj za obstoj domače kuće v prostoru vasi. "Kako su vas primili?" je prvo vprašanje vsakega domačina (gospodarja hiše) po prihodu od tuje kuće v dom. Primeren odgovor je količina naštetih prehrabnih proizvodov, ki delujejo kot presežna vrednost v oblastnem razmerju. Gostitelj in prejemnik, ki sedita za obloženo mizo, medtem ko jima streže gospodinja, nista sama: nanju z vseh strani pritiska nevidni mikrokozmos družbenih razmerij. Gre za uživanje hrane kot proces, ki se "ne dotakne principa užitka; pogojuje ga princip moči (Durand, 1991: 37)". Hrana deluje kot "realni učinek moči,...ki podreja telesa, obvladuje geste in narekuje vedenje (Foucault, 1991: 32)" jedca. Gostitelj s ponujenimi izdelki vpisuje lastno subjektivnost v telo drugega. Prisila k vnosu hrane v telo je zato nujna. "Moraš da jedeš!" Zavrnuti hrano pomeni preprečiti, da se substanca spremeni v

¹⁹ Javier Solana, Visoki predstavnik Evropske Unije

spomin o obstoju gostitelja. Pomeni zavrniti lastno, pasivno vlogo (objekta), ki dom vzpostavi. Ko domačin hiše nima sredstev ali možnosti, da bi s pomeni napolnil obiskovalce, je - po besedah obveščevalcev - ogrožena kultura²⁰. Nizek življenjski standard je napad na kulturo, saj se obredni elementi gostujočih teles-objektov ne morejo dotakniti.

Gostujoča telesa v hiši vzpostavijo dom kot začasno središče oblastnih razmerij, ki se obnavljajo v času in prostoru. Prostor je center Balkana, trdi obveščevalka. Vasi Virak in Poščenski kraj ležita na poti, ki se nadaljuje zgolj v težko prevozna hribovska območja. V času zime, ki pod Durmitorjem običajno traja med novembrom in majem, so ceste neprevozne, posamezne hiše v vasi pa povezujejo gazi v snegu. Naključni prišleki so izredno redki, ljudje obiskujejo najbližje sosede. Toliko številčnejše so zato reprezentacije gostov, ki so bili nekoč tu, v tem domu, in so zato tu ponovno. Prihajajo iz vseh prestolnic sveta, od Rusije do Združenih držav, in iz vseh držav nekdanje Jugoslavije. V primerjavi s tujci Zapada v prostor domačinstva vstopajo kot aktivni udeleženci v dialogu, pri čemer so njihova telesa na razpolago vsem, ki jih želijo nadzorovati, investirati vanje in jih spreminjati v objekte. Imaginacija, ki reprezentira, pri tem deluje kot družbena sila²¹ centra, saj nadzor vzpostavi center kot svoj realni učinek. "Mi smo u centru Balkana" je izjava, ki ne zahteva geo-strateške legitimizacije, saj je z družbenimi praksami že ustvarila sebi lasten referencialni prostor. Gostje in njihove imaginarne reprezentacije vstopajo v vsako posamezno hišo v obeh vaseh, zato je boj za nadzor nad njihovimi telesi neizprosni. Vsi namreč morajo jesti. Vsako posamezno domačinstvo tako ohranja sebe kot središče moči na Balkanu, pri čemer popisuje in po potrebi spreminja popise posameznih teles.

Do vasi se - kljub neprevoznim potem- vedno prebijejo predstavniki političnih strank²², še posebej v času pred volitvami. V vaški šoli, ki je obenem tudi volilno mesto, prirejajo sestanke (sjednice) za strankarske privrženice. Pred sestanki obiskujejo vaščane (seljake). Domačinu so gostje poznani po večni in nespremenljivi instituciji rodu: gospodarju hiše ali domačici je redko potrebno zastavljati vprašanja o družinski pripadnosti gosta. ("Čiji si ti, koga imaš kod kuče?") Kot predstavniki novih političnih izbir in vednosti zavzemajo položaje, ki so obenem inovativni in začasni, saj prihajajo v hišo z namenom pridobiti volilne glasove družine na volitvah. Njihovi darovi so zato neobičajni. Namesto kave ali rakije ljudem ponudijo pakete z industrijskimi mesnimi izdelki (kobasicami), namesto običajne pasivnosti gostujočega uprizorijo predstavo o možnostih za utrditev doma kot središče

²⁰ Antropološki koncept kulture (culture), vpeljan z razlikami med kulturami, proti kateremu je vredno pisati (prim. Abu-Lughod, 1991), tako dobi ne samo pomenskega, temveč epistemološkega rivala. Kultura ljudem ni podarjena, zato postane luksuzna dobrina, populacija pomenov, ki se utelešijo, živa stvar (prim. Rodseth, 1998), ki jo je potrebno braniti. Koncept kulture, ki naj bi pridobila posamezen pomen v različnih kulturah, se tako na prizorišču dogajanja zruši sam vase: razlaga o "emičnem antropologu", ki uporablja domačinske koncepte, ne more delovati, skovanka "primitivna kultura" pa je absolutni nonsense.

²¹ Da je imaginacija lahko tudi družbena sila smo se naučili od Appaduraija (2000).

²² V vaseh so trenutno še posebej aktivni člani SNP (Socialistička Narodna Partija), ki jo na nacionalni ravni vodi Predrag Bulatović, ter člani DPS (Demokratska Partija Socialista), ki jo vodi predsednik Milo Đukanović.

oblastnih razmerij. "Evo kako kupuju glasove, majku jim jebem." Njihove ponudbe so raznolike in konkretne: zagotovljeno delovno mesto članom družine, asfaltirani dovoz do odmaknjenih hiš, posojila za gradnjo prizidkov, hlevov ali nakup živine. Vse ponudbe so dobrine, ki pogojujejo kulturo, delovanje političnih predstavnikov v domu pa dogodek, ki tokrat razkrije nujnost pasivnega položaja gostitelja. Politične prakse predstavijo domačina kot objektivirano obliko političnih odnosov, bi izjavila M. Strathern (1988), in to v domu, v samem središču Balkana. "Eh, zajeba nas politika," izjavi obveščevalec.

Vstopanje v politične odnose je v vaseh pod Durmitorjem prav tako neizbežno kot vstopanje v sorodstvene odnose. Politika kot tip družbenosti zahteva specifična delovanja in akterje, ki vzpostavijo narod. Ni naroda brez politike, kot ni rodu brez sorodstva. A v nasprotju od sorodstva, ki je tu od vekomaj in kateremu avtorstvo ni pripisano, ima vsaka politika svojo zgodovino, poosebljeni izvor, osebo, ki vlada. Oblast je vedno pripisana določeni osebi, ki upravlja z državo kot institucijo. Institucija države kot institucija rodu, obstaja kot proizvajalka. Proizvaja narod in dobrine za obstoj naroda. "Narod mora da jede." Predstavniki države kot nosilci oblasti torej proizvajajo, a brez delovanja, ki je značilno za sorodstvene odnose med potrošnja in menjavo pasivnih/aktivnih položajev posameznikov kot akterjev. Država ne vstopa v prostor doma, da bi delovala, vstopala v odnose in tvegala lastne učinke, in ravno to jo konstituira kot oblast in proizvajalko. V vsakem posameznem domu je zato lahko sprejeta kot reprezentacija nekoga, kot poosebljena oblast, za katero ni potrebno glasovati na volitvah, da vzpostavi dom kot središče oblastnih razmerij. Oblike političnega sistema, kot jih lahko opazujemo iz domov konkretnih drugih v središčih Balkana, torej niso (zgolj) razširjena oblika sorodstvenih odnosov, nekakšna "javna oblika sorodstva". Politika zaenkrat lahko zgolj povzema retoriko sorodstva, ko dobrin primanjkuje.

Politika obstaja "od Kosova pa i prije njega,"²³ lahko pa tudi od leta 1071.²⁴ Danes je vezana na institucijo političnih strank s poosebljenim izvorom in avtorstvom, a

²³ Tu, v hiši tega obveščevalca, je Kosovo čas, ki prezentira večnost in neizbežnost političnega, ki brani specifični narod. Politična orientacija že pogojuje njegovo prezentacijo. Njegov glas, ki ga spremljajo gusle, posreduje sporočilo:

*"Evo vakat ti vrijeme dode
Da zapjevam i ja nočas vožde...
Ej gusle moje slavnog srbskog roda
Hramu svetog srbskoga naroda
Divni daru svevišnjega boga
Vitez našog srbskog roda.
Najlepša ste duhovna nam hrana
Od Kosova do današnjeg dana
Od Kosova pa i prije njega
Ne imasmo bogastva većjega
Nit' imasmo boljeg junaka
Što mu nije jedna želja jaka
Da svoj život u boju ti daju
Ej srbske gusle da jih opjevaju."*

²⁴ Namesto tradicionalnega glasbila in pesmi se obveščevalec iz sosednje hiše poslužuje zgodovinskih knjig, v katerih je zapisano, da pozna črnogorski narod politiko že od leta 1071, ko je car Makedonski dal državo Duklji, papež pa mu je predal kraljevsko krono.

novejšega datuma. Milo in Pedža²⁵ sta tista, ki politični sistem trenutno ustvarjata in prek svojih predstavnikov vstopata v domove. A v domu še ne moreta biti sprejeta kot reprezentaciji države, saj, kot smo dognali, država kot proizvajalka ne vstopa v dom s svojimi predstavniki kot agenti. Milo in Pedža vseeno tvegata in nadaljujeta s svojim delovanjem; začela sta lahko takrat, ko je razpadla država, in nadaljujeta tudi v tem trenutku, ko je "propala država u svakom pogledu." Delovanje političnih predstavnikov je torej sprejeto kot učinek propada države. Institucija političnih strank je v vaseh Virak in Poščenski kraj lahko zgolj nadomestek za državo, če ne njena uničevalka. "Ovdje nema države!" na tem mestu izjavi obveščevalec, ki ga moramo jemati povsem dobesedno. Država je, ko so "ljudi naši a žene državne". Oblika države, ki jo obveščevalci priznavajo, je nekdanja Socialistična federativna republika Jugoslavija, katere poosebljeni avtor je Tito. "Što će nam sad demokracija, kad smo imali ljepu našu zemlju Jugoslaviju, u koju smo se usrali." Po razpadu SFRJ je bil poosebljeni izvor države Slobodan Milošević s svojimi predstavniki. "Jadni Slobodane, hajduče, natjerali te u Haag, prodali te ko kravu, a ti sjediš slobodno ko u svojoj kući...i jebat češ jim oca, svima!" Njegov odhod v Haag je pod Durmitorjem odprl možnost politiki kot tipu družbenosti, da ponovno pridobi poosebljen izvor, novo avtorstvo. Obenem je večstrankarski politični sistem omogočil političnim akterjem, da vstopajo v odnose, proizvajajo in tvegajo lastne učinke. Politika je povsod: v domovih, na delovnih mestih²⁶, na poti, ki pelje do doma.²⁷ Teorija zato politiko na tem terenu lahko umesti v prostor zasebnosti in določi kot osebno.

Vrnimo se v prostor doma, kjer je domačin sprejel in pogostil predstavnika določene politične stranke. Gostitelj je v pasivnem položaju glede na ponujene izdelke, kot objekt je že del političnih odnosov, delovanja in institucije. "Ovdje nema slobode glasanja," izjavi obveščevalec. V svojem domu je izpostavljen politiki, ki proizvaja narod. Predstavniki političnih opcij s ponujenimi izdelki predstavljajo državo kot proizvajalko; a s tem, ko vstopajo v domove, na novo proizvajajo tudi državo kot tako. Proizvodnja te države je pogojena z volilnim glasom. Volitve (izbori) pri tem nastopajo kot dogodek, ki aktivira vsakega domačina kot akterja v specifičnem političnem delovanju. Pa ne samo vsakega domačina, temveč tudi domačico, njune sinove, hčere, sosede in vse tiste konkretne druge, s katerimi gospodar hiše vstopa v odnose. Narod namreč mora voliti kot mora jesti, ali prav zato. V Virku in Poščenskem kraju zato ni politične apatije. Volivci so politični agentje, ki so sprejeli ponujene izdelke, se odrekli svobodi glasovanja in oddali glas določeni državi in določenemu narodu. Milo in Pedža poosebljata dve politi-

²⁵ Milo Đukanović in Predrag Bulatović, že omenjena voditelja političnih strank.

²⁶ Rekrutacija delovne sile v podjetjih, ki so še vedno v "državni" lasti, je pogojena s pripadnostjo politični stranki, poročajo obveščevalci, ki odhajajo na delo v Žabljak. Tudi podjetja, ki so v zasebni lasti, imajo lastnika, ki je za Mila ali Pedžu. V tovrstnem okolju je kupovanje izdelkov v tej ali oni prodajalni že politično dejanje, nad čemer se pritožujejo predusem lastniki zasebnih podjetij s točno določenimi stalnimi kupci, simpatizerji stranke lastnika.

²⁷ Na poti, ki vodi od mosta na Tari do Žabljaka in naprej do vasi in posameznih domov (približno 25 km), je večina prometnih znakov popisana s kraticami političnih strank. Upoštevanje in izvajanje prometnih predpisov je prepuščeno iznajdljivosti voznikov. Politični grafiti so v Žabljaku v večini, plakati s politično vsebino najdejo svoje mesto tudi v osrednjih prostorih domov.

ki, zato proizvajata dva naroda in dve državi, ter z vstopanjem v odnose tvegata lastne učinke. Obveščevalcem in obveščevalkam ostaja nostalgichen spomin na obdobje, ko je obstajala ena politika, država in narod. "Što će nam sad demokracija, kad smo imali ljepu našu zemlju Jugoslaviju, u koju smo se usrali."

Zaključek

Položaji konkretnih drugih, ki kot akterji vstopajo v odnose v Virku in Poščenem kraju na severu Črne gore, so mnogoteri. Izjave/dogodki so v našem spisu vpeljale sorodstvo in politiko kot tipa družbenosti, znotraj katerih delovanja kažejo smer teoriji. Vpeljava volitev kot dogodka, ki je mišljen kot totalen, saj ni svobode glasovanja, pa lahko teoriji razkrije vsaj kratek stik, če ne antagonističen spopad v območju sorodstvenih in političnih odnosov, v katere vstopajo konkretni drugi na tem terenu. Aktivirani volivci prve ali druge politične opcije, ki so večstrankarsko politiko sprejeli v domove, so namreč vpeti v institucijo rodu, ki se mora politiki prilagoditi, se obnavljati, vzpostavljati na novo. Proces proizvede protislovja, ko načela rodu razvrščajo akterje/ke v isto skupino, načelo političnih strank pa v različne skupine: žena voli prvo stranko, mož drugo; prvi sin je Milovac²⁸, drugi za Pedžu, brat poskuša prepričati sestro, da mora na volitvah slediti očetu itd. Ko politično delovanje kot potlačitev alternativnih možnosti (za eno samo) proizvaja tudi narod, pa s tem reproducira napetosti in konflikte, ki jih institucija rodu le s težavo kroti. Akterji iste porodice ali bratstva so lahko pripadniki različnih narodov. "Jedan je Srbin a drugi Crnogorac." Učinek politike v prostoru zasebnosti je lahko "balkanizacija"²⁹ sorodstvenega atoma.

V številnih središčih Balkana pod Durmitorjem primanjkuje tako proizvodov za graditev kulture kot dobrin za obstoj naroda(ov). Zato drastično primanjkuje dogodkov, ki bi številna središča poenotili, vzpostavili družbeno ravnotežje. Vsake volitve vpisujejo posameznike kot pripadnike določenega naroda in države, obenem pa vzpostavljajo politični nadzor, ki jih oddaljuje od vpetosti v sorodstvene odnose. Volivci in volivke imajo večje možnosti, da so "celostni", samostojni in enakopravni državljani in državljanke, saj oče lahko glasuje proti sinu in hči proti bratu. Kratek stik v sorodstvenih in političnih odnosih torej lahko beremo kot prehod k vzpostavitvi čisto novega družbenega ravnotežja, konflikte pa kot način družbene integracije (prim. Gluckman, 1965), ki vodi k vzpostavitvi "individualistične družbe (Močnik, 1996: 302)" v okviru enotne države. V središču Balkana, kjer konkretni drugi kot akterji delujejo, tovrstne zahteve Zahoda (prim. Strathern, 1988: 321) mislijo kot nasilni učinek Zapada in še eno kršitev institucionalnih pravil: "Siromašni smo mi ko vrag, a nas je zatrovao Zapad i političari sada hvataju muštuluk. Zapad obečava, pa opet nova naredba - to vidim ja šašava a ljudi pametni da ne vide: mi smo tureni na lomaču! Ovo ne valja ništa, ovo će doći do krepače."

²⁸ Član ali volilec Mila Đukanovića.

²⁹ Z interpretacijo termina "balkanizacija" se je podrobneje ukvarjala Todorova (1999). Tu nam termin služi kot nasprotje od združevanja, "razbijanje področja na majhne in pogosto sovražne enote (ibid. 1999: 68)".

LITERATURA

- Abu-Lughod, Lila (1991): *Writing against Culture*, V Richard G. Fox (ur.), *Recapturing Anthropology: Working in the Present*, 137-162. Santa Fe: School of American Research Press.
- Anderson, Benedict (1991, 1983): *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London in New York: Verso.
- Appadurai, Arjun (2000): *Grassroots Globalization and the Research Imagination*, *Public Culture* 12(1), 1-19.
- Arendt, Hannah (1996, 1958): *The Human Condition*, New York, Doubleday Anchor Books.
- Benhabib, Seyla (1992): *Situating the Self*. Cambridge: Polity Press.
- Dolar, Mladen (2001): *Spremna beseda*, v: Michel Foucault, *Arheologija vednosti*, 233-247, Ljubljana: *Studia Humanitatis*.
- Durand, Gilbert (1991/1984): *Antropološke strukture imaginarnog: Uvod u opću arhetipologiju*. Zagreb: IP August Cesarec.
- Fabian, Johannes (1983): *Time and the Other: How anthropology makes its objects*. New York: Columbia University Press.
- Feldman, Allen (1991): *Formations of Violence: The Narrative of the Body and Political Terror in Northern Ireland*. Chicago in London: University of Chicago Press.
- Foucault, Michel (1991): *Vednost-oblast-subjekt*, Ljubljana, Knjižna zbirka KRT.
- Foucault, Michel (2001, 1969): *Arheologija vednosti*. Ljubljana: *Studia Humanitatis*.
- Gluckman, Max (1965): *Politics, Law and Ritual in Tribal Society*. Oxford: Blackwell.
- Godina, Vesna V. (1998): *Izbrana poglavja iz zgodovine antropoloških teorij*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Jelušič, Vlasta (1996): *Hannah Arendt, Politika kot možnost*, v: Arendt, Hannah, *Vita Activa*, Ljubljana, Knjižna zbirka KRT.
- Lévi-Strauss, Claude (1996/1950): *Uvod v delo Marcela Maussa*, v: Marcel Mauss, *Esej o daru in drugi spisi*, 227-266, Ljubljana: *Studia Humanitatis*, Škuc-Filozofska fakulteta.
- Mauss, Marcel (1996): *Esej o daru in drugi spisi*. Ljubljana: *Studia Humanitatis*, Škuc-Filozofska fakulteta.
- Močnik, Rastko (1996): *Marcel Mauss-klasik humanistike*, v: Marcel Mauss, *Esej o daru in drugi spisi*, 267-303, Ljubljana: *Studia Humanitatis*, Škuc-Filozofska fakulteta.
- Rodseth, Lars (1998): *Distributive Models of Culture: A Sapirian Alternative to Essentialism*. *American Anthropologist* 100(1): 55-69.
- Said, Edward (1995/1978): *Orientalism: Western Conceptions of the Orient*. New York: Bantam.
- Sax, William (1998): *The Hall of Mirrors: Orientalism, Anthropology, and the Other*. *American Anthropologist* 100(2): 292-301.
- Seremetakis, Nadia C. (1991): *The Last Word: Women, Death, and Divination in Inner mani*. Chicago: University of Chicago Press.
- Seremetakis, Nadia C., ur. (1994): *The senses still: Perception and memory as material culture in modernity*. Boulder, San Francisco, Oxford: Westview Press.
- Strathern, Marilyn (1988): *The Gender of The Gift: Problems with women and Problems with Society in Melanesia*. Berkeley, Los Angeles in London: University of California Press.
- Strathern, Marilyn, ur. (1995): *Shifting Contexts: Transformations in Anthropological Knowledge*. London in New York: Routledge.
- Todorova, Marija (1997,1999): *Imaginarni Balkan*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Tsing, Lowenhaupt, Anna (1993): *In the Realm of the Diamond Queen: Marginality in an Out-of-the-Way Place*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.